

כיצד תפס מיעוט לאומי את ייצוגו בתקשורת בזמן מגפה עולמית: ערביי ישראל ומגפת הקורונה

נסים כץ

תקציר

מטרת המחקר הייתה לבחון כיצד מיעוט לאומי רואה את ייצוגו בתקשורת בזמן מגפה עולמית. מקרה המבחן היה ערביי ישראל ושאלת המחקר הייתה: "כיצד ובאיזה אופן תפסו ערביי ישראל את ייצוגיהם בתקשורת בזמן מגפת הקורונה?". המחקר התבסס על ראיונות עומק מובנים למחצה, כמקובל במחקר האיכותני. המראיינים טענו שהאוכלוסייה הערבית לא תמיד אמנם הקפידה לשמור על ההנחיות, אך התקשורת הציגה אותה בצורה שלילית. כמו כן טענו כי הממסד והתקשורת לא התאימו את ההנחיות שהתפרסמו לתרבותם, כפי שהיה עליהם לעשות. ממסקנות המחקר עולה שבזמן משבר בריאותי עולמי תפקידה של התקשורת מכריע בתיווך הקודים התרבותיים והחברתיים של המיעוט עצמו.

מילות מפתח: ערביי ישראל, מגפת הקורונה, תפיסות בתקשורת, ייצוגים בתקשורת

מבוא

מחקרים בחנו את ייצוגו של מיעוט לאומי בישראל בתקשורת הישראלית (Wolfsfeld, 2000; Avraham & Aburia, 2000; Avraham & First, 2010). נמצא בהם שערביי ישראל מיוצגים בתקשורת הישראלית כמפירי חוק וסדר וכגיס חמישי (אברהם, 2001) (Al-Haj, 2001). פירסט ואברהם, 2001; ישובי, 2001; פירסט ואברהם, 2004). במקביל למחקרים אלה נבדקו התפיסות של ערביי ישראל את ייצוגם בתקשורת (Katz & Nossek, 2020). בזמן המגפה העולמית נחשבו ערביי ישראל כמי שאינם מציינים להנחיות ושהתחלואה בקרבם הייתה מהגבוהות באוכלוסייה; קרי, הייצוגים השליליים של המיעוט הלאומי החריפו בזמן המשבר הבריאותי העולמי (חאג' יחיא, סייף ופרג'ון, 2020). השאלה המתבקשת הייתה: כיצד תפסו ערביי ישראל את הסיקור התקשורתי עליהם בזמן המגפה? ושאלת המחקר הייתה: כיצד ובאיזה אופן ראו ערביי ישראל את ייצוגיהם בתקשורת בזמן מגפת הקורונה? חשיבות המחקר המוצג במאמר זה היא בהבנה טובה יותר של תפיסותיו של מיעוט לאומי בזמן משבר עולמי. מסקנותיו יכולות לשמש למחקרים של תפיסות של מיעוטים בזמן משבר עולמי בארץ ובעולם. כמו כן המחקר פותח פתח להבנה טובה יותר של תפיסות המיעוטים את המסרים בתקשורת, שיכולה לעזור למקבלי ההחלטות בשאלה כיצד לפנות למיעוטים בהסברה ובדוברות בזמן משבר בריאות עולמי.

סקירת ספרות

מסגרות תיאורטיות של תפיסות בחקר התקשורת

מקום נכבד שמור לאסכולת ברמינגהם, אשר בהמשך ישיר לטענתו של אליהוא כ"ץ (כ"ץ ועמיתיו, 1992; Katz, Blumler & Gurevitch, 1974) בפרדיגמת "שימושים וסיפוקים" של חקר המדיה סברה כי על חוקרי התקשורת לעבור מהשאלה מה המדיה עושה לאנשים, למה אנשים עושים עם המדיה. לעומת זאת, ברוח ההוגים הניאור-מרקסיסטיים הושפע סטיוארט הול (Hall, 1980) מהגותם של אנטוניו גרמשי (2004) בשאלת השליטה של ההגמוניה בפוליטיקה, בכלכלה ובתרבות ושל לואי אלטוסר (2008) על שליטת האידיאולוגיה בכל פרט מחיינו החברתיים והתרבותיים. גרמשי טען כי ההגמוניה מוצאת את מקומה במה שאנו מכנים "חברה אזרחית", דהיינו גופים וארגונים "פרטיים", ואילו השלטון, השליטה והכפייה באים לידי ביטוי במוסדות המדינה, בחוקיה וביכולתה לכפות את רצונה באמצעות "האלימות הלגיטימית" המופעלת נגד השכבות החברתיות השונות. כתוצאה מכך אמצעי התקשורת משרתים את הבורגנות שהיא ההגמוניה, ומסייעים לה "למשטר" את ההמונים לתודעה שתתאים למעמד השליט שימשיך בשליטתו בחברה ובשלוחותיה. אמצעי התקשורת נתפסים, אפוא, כ"זרוע מתרבתת" המסמאת את עיני ההמונים בשאלת מצבם החברתי והכלכלי. כך נשמרת עליונותה של קבוצה דומיננטית מסוימת על קבוצות אחרות באוכלוסייה. התיאוריה הביקורתית טוענת שהטלוויזיה היא אמצעי סגור מבחינה אידיאולוגית, כלומר שהאידיאולוגיה השלטת מוצפנת בטקסט ומשפיעה על הצופה באופן שהוא איננו יכול להתגונן מפניה. בכך מושפעת התפיסה מן המשמעות של טקסט יחיד (התפיסה של "העצמי") יחד עם התפיסה של היחסים החברתיים ומוצמדת באופן אחיד לפרטים בחברה. הול (Hall, 1980) הציע שלוש דרכים לפענוח קריאה של מסרי המדיה, שאפשר ליישמן גם בתפיסות של מיעוטים ביחס למסר האידיאולוגי וההגמוני המועבר באמצעי התקשורת:

1. קריאת העמדה השלטת-הגמונית (Dominant–Hegemonic Position) – הפרט צופה בצופן השליט; כלומר פענוח וקבלת מסר בהתאם למקורד ולכוונותיו ברוח האידיאולוגיה הדומיננטית. זהו מקרה קלאסי של "תקשורת שקופה לחלוטין".
2. קריאת הצופן המתדיין (Negotiated code) – הפרט מכיר בלגיטימציה של ההגדרות ההגמוניות לבנות מערכות "משמוע" גדולות אך ברמה מוגבלת יותר וקובע חוקים משלו. הקריאה המתדיינת מכילה יסודות סתגלניים ואופוזיציוניים. במילים אחרות, המסר ההגמוני מתקבל אך גם מעורר התנגדות בהתאם לנטייה החברתית-תרבותית של הפרט.
3. קריאת הצופן האופוזיציוני (Oppositional code) – הפרט מפרק את המסר בצופן המועדף כדי להרכיבו מחדש בשלמותו במסגרת התייחסות נפרדת. כלומר, מודעות למסר ההגמוני וקריאה חתרנית שלו.

ג'ון פיסק (Fiske 1994) הרחיב את דרכי הקריאה בעקבות הול וטען שלטקסט עצמו אין תמרורים או רמזים שמכוונים את הקורא לפסוע בדרכים מסוימות. לדעתו הטקסט מורכב מפוליסמיות, ריבוי משמעויות ו"עודפות סמיוטית", עודף של סמלים וסימנים שמאפשר לקבוצות, לתתי קבוצות ולחברים בקבוצות שונות להפיק משמעויות שעונות על צורכי הזהויות הפרטיות והקבוצתיות. פרשנותו של הפרט לטקסט המוצע היא תוצר של מיקומו החברתי-תרבותי מול מקודד הטקסט, שמנסה להבליט פירושים מסוימים ולאכופ אותם על הקורא.

הול (1993 [2003]) יצא נגד השערת "התפיסה הסלקטיבית". לדעתו גבולות הפרשנות הן הגבולות שהאידיאולוגיה מציבה. שלבי ההצפנה (Encoding) והפענוח (Decoding) הם שלבים מוגדרים, אף שהם "אוטונומיים יחסית" במהלך התקשורת. פוליסמיות לגבי דידו אין משמעה פלורליזם. מה שאנו מכנים "משמעויות" או "אי-הבנות" נובע מהיעדר שוויון בין שני הצדדים בתהליך התקשורת.

המודל הקלאסי של הול סייע לבחון קהלים, במיוחד מיעוטים, גם בישראל (למשל אברהם, פירסט ואלפנט-לפלר, 2004). על המודל הקלאסי של הול כתיאוריה שמציעה פרשנות של ייצוגים בתקשורת נמתחה ביקורת משום שההשערה הרווחת היא שקבוצות מיעוט אינן מזהות או "מאמצות" באופן גורף את הדימוי של הרוב ההגמוני עליהן. השערה זו אינה מספקת את מבקרי התיאוריה של הול בעיקר מכיוון הביקורת של התיאוריה הפוסט-קולוניאלית (באבא, 1994; סעיד, 2000; Harindranath, 2000). הומי באבא, למשל, טוען כי הייצוג הוא מושא בלתי אפשרי למיעוטים. הייצוגים מסתירים לא רק יחסי כוחות של נמען-מוען אלא גם יחסים מורכבים יותר של פרקטיקה הנובעת מאי-שוויון אתני ומעמדי. הביקורת גורסת שכשאנו מנסים להבין תפיסות של מיעוטים שונים הסובלים מאפליה ודיכוי אי-אפשר להשתמש במתודות ובאמצעי חשיבה שבעזרתם אנו בוחנים תפיסות של קהלים באופן רחב. הרציונל הוא שבאותו שימוש בקריאות שהציע הול הן למיעוטים שונים הסובלים מאפליה ודיכוי הן לקבוצות אחרות ההנחה היא שאין הברל תפיסה הנובע מעמדה של כוח, של כלכלה פוליטית ושל אי שוויון חברתי כלכלי. נסים כץ והלל נוסק (Katz & Nosssek 2020, 2021) הציעו מודל פסיכולוגי בשם "מצבי גבול תקשורתיים", של תפיסות מיעוטים וייצוגם בתקשורת, המבוסס על התיאוריה הפסיכולוגית של קרל יאספרס. "מצב גבול תקשורתי" הוא הרחבה של "מצב גבול" המפגיש אדם עם תוצרי התקשורת כדי להסביר אלמנטים המשפיעים על נמענים מסוימים במגעם עם תכנים של תקשורת. לפיכך מצב גבול תקשורתי הוא פרדיקט של המפגש בין נמען תקשורת לתוצר תקשורת, שאותו אי-אפשר למגר או לעקוף אלא רק להיתקל בו. מחד גיסא מצב גבול תקשורתי הוא מצב נוכח שחייבים להיתקל בו, ומאידך גיסא אי-אפשר להתחמק ממנו ללא התמודדות איתו.

לפיכך הם סברו שיתפתחו שלוש קריאות שונות של מיעוטים וייצוגם בתקשורת. האחת, "קריאת איון" – חוסר יכולת של הפרט לתפוס את הייצוג התקשורתי. השנייה,

"קריאת הכחשה" – הפרט תופס את הייצוג התקשורתי אך מפעיל מנגנוני פשרה ומתכחש לו. השלישית, "קריאה התמרה" – הפרט תופס את הייצוג התקשורתי ורואה את האפשרויות הטמונות בשינוי המציאות החברתית.

מסגרת נוספת היא השערת "אפקט האדם השלישי" שנוסחה בידי פיליפ דיוויסון (Davison, 1983) ונחשבה אז לגישה חדשנית למחקר דעת קהל. לפי השערה זו פרטים מניחים בדרך כלל שתקשורת שכנועית היא בעלת אפקט (שלילי) חזק יותר על אחרים מאשר עליהם עצמם. להנחה זו, סבר דיוויסון, עשויה להיות השפעה על התנהגותם. ההשערה אומצה מאוחר יותר גם במחקרים בתחומי התקשורת (בעיקר השכנועית), השיווק, החינוך ושוכללה עם הזמן. בספרות הוצגו תיאוריות פסיכולוגיות שונות על המכניזם התפיסתי שבבסיס "אפקט האדם השלישי". המרכזיות שבהן הן "תיאוריית הייחוס" (Attribution Theory) ו"הטיה אופטימיסטית" (Optimistic Bias).

ההנחה המרכזית של תיאוריית הייחוס (Heider, 1958) היא שהפרט נוטה לייחס את תגובותיו למאפיינים חיצוניים ואת אלה של האחר – למאפיינים אישיים-פנימיים. במילים אחרות, הטענה היא שכשהפרט שופט את השפעות המדיה על אחרים, הוא ייטה להמעיט בייחוס מודעות לאחרים באשר לגורמים סיטואציוניים (למשל, הכוונה השכנועית שמאחורי מסרי המדיה), ולכן יניח שהשפעות המדיה ניכרות יותר על אחרים מאשר עליו עצמו. בניגוד לכך הפרט מייחס השפעות פחותות של המדיה על עצמו משום שיעצים את תחושת המודעות העצמית לגורמים הסיטואציוניים (Gunther, 1991). ניסיון פסיכולוגי אחר להסביר את "אפקט האדם השלישי" הוא "ההטיה האופטימיסטית". לפי תיאוריה זו אנשים משערים שהם יהיו מעורבים באירועים חיוביים יותר מאחרים. נוסף על כך הם נוטים לדימוי חיובי על עצמם ומחזקים את הדימוי העצמי החיובי באמצעות המחשבה שהם מוצלחים יותר מאחרים. באשר להשפעות המדיה על ה"עצמי" ועל ה"אחרים", ה"הטיה האופטימיסטית" והערכה עצמית גבוהה עשויות לאפיין את תחושתו שהתנגדותו להשפעות המדיה רבה מהתנגדותם של אחרים. כמו כן הפרט נוטה להניח שאחרים פגיעים יותר להשפעות שליליות של המדיה ממנו עצמו (Gunther & Mundy, 1993).

ריצ'רד פרלוף (Perloff, 2002) סקר את התפתחות המחקר בתחום השערת "אפקט האדם השלישי" ומצא כי הסבירות שהאפקט יתרחש משתנה בהתאם לנושא המסר והוא מכון לתוצאות שאינן רצויות לפרט. נראה ש"אפקט האדם השלישי" נעלם ככל שההשפעה המיוחסת למדיה רצויה מבחינה חברתית. כמו כן הוא הציע שהסבירות שהאפקט יתרחש תלויה בשיעור מעורבותו האישית של הפרט בנושא הנדון, במידה שבה מיוחסות למוען כוונות שכנוע או אם הוא נחשב מוטה לצד מסוים בגישתו לנושא. כמו כן נמצא במחקרים שאנשים מבוגרים ומשכילים נוטים לייחס השפעות של המדיה על אחרים ולא על עצמם.

ערביי ישראל כמיעוט לאומי

המושג "ערביי ישראל" מתייחס למתגוררים בתחומי הקו הירוק ונושאים תעודת זהות של מדינת ישראל המעידה על אזרחותם. ערביי ישראל הם מיעוט לאומי ומונים 21 אחוז מתוך מעל עשרה מיליון המהווים את כלל אוכלוסיית מדינת ישראל.¹ הגדרת הזהות הערבית של אזרחי מדינת ישראל משתנה בהתאם להשקפת העולם והזהות הלאומית והאתנית של המגדיר. הזהות של האוכלוסייה הערבית נחלקת לשניים: המרכיב האזרחי – ערביי ישראל הם אזרחי מדינת ישראל; המרכיב הלאומי – הערבים הם בני העם הפלסטיני (Al-Haj, 2001).

סמי סמוחה, בעל גישה פלורליסטית, רואה את בעיית הזהות של ערביי ישראל באופן קצת שונה ומגדיר אותה בשלושה ממדים עיקריים: דת – מוסלמית או נוצרית, אזרחות – פלסטינית או ערבית ולאום – ערבי. ההבדלים בין הגדרות אלה של ערביי ישראל הם בעיקר בשאלת הלאום. החלוקה והדיפרנציאציה הן בשאלה אם אפשר להגדיר את הזהות הפלסטינית כאזרחות או כלאום. סמוחה (סמוכה, 2014, 2013) טוען שבקרב הערבים בישראל נוצרה תחושה של אזרחות סוג ב' ובעקבותיה נוצרה "אזרחות חצויה": הערבים הישראלים שואפים להידמות יותר לאוכלוסייה היהודית ופחות לתושבי מדינות ערב (מבחינת השכלה, רמת הכנסה, סטטוס מקצועי), ובמקביל הם מרגישים כי האוכלוסייה היהודית אינה מקבלת אותם כאזרחים שווים. עוד הוא טוען כי סקרים שנעשו במשך עשרים שנה מצביעים בבירור על תהליך של "ישראליות", קרי מגמה של התקרבות והשתלבות של ערביי ישראל בחברה הישראלית. הם מקבלים יותר ויותר את זכות הקיום של ישראל, מייחסים חשיבות לאזרחותם הישראלית, חשים נאמנות למדינה, מאמצים את דרך החיים והחשיבה הישראלים, מדברים עברית וערבית, משווים עצמם ליהודים, מקיימים מגעים עם יהודים, מגדירים את זהותם במונחים ישראליים וקושרים את גורלם ואת עתידם עם מדינת ישראל. ככל שהישראליות מתקדמת, מפתחים הערבים גם זיקה רגשית לישראל, מוקירים את החיים בישראל ורואים במעמדם כמיעוט במדינה פחות עוול וככורח היסטוריים ויותר בחירה חופשית. הערבים הופכים לישראלים אך שומרים על השפה ועל התרבות הערבית, ונעשים ישראלים בעוד הם חשים חלק בלתי נפרד מהעם הפלסטיני ומהאומה הערבית למרות התחזקות האמונה הדתית בקרבם.

חוקרים כמו עזמי בשארה (1993) ומאג'ד אל חאג' (Al-Haj, 2004) לא הסכימו עם מסקנתו של סמוחה וטענו כי יש לראות בישראליות של ערביי ישראל אצטלה חברתית שנועדה לשעתק את המחאה הלגיטימית של ערביי ישראל הפלסטינים נגד מחיקת זהותם. הישראליות, לדעתם, אינה אפשרית משני טעמים: ראשית, היא אינה פותרת את הבעיה הפלסטינית; שנית, מדינת ישראל אינה מדינת "כל אזרחיה" אלא מדינת היהודים. מכאן שתהליך הישראליות כאופציה תרבותית ופוליטית משמעותו דחיקת הערבים אל שולי החברה היהודית וויתור על זהותם. טענתו של אל חאג' היא

שערביי ישראל נמצאים ב"פריפריה כפולה". מחד גיסא הם בשולי החברה הישראלית, ומאידך גיסא הם בשולי החברה הערבית הפלסטינית לצורך הכרה לאומית, דבר הבא לידי ביטוי בניסיון לחתור להסכמי שלום שאינם כוללים אותם.

ייצוגים של ערביי ישראל בתקשורת הישראלית

מחקרים שעסקו ב"הכחדה הסימבולית" של ערביי ישראל (Wolfsfeld, Avraham & Aburia, 2000; Avraham, 2003; Avraham & First, 2010) מצאו שייצוגם שלילי מאוד בתקשורת הישראלית. כמו כן נראה ש"הכחדה סימבולית" זו לא השתנתה כמעט מבחינה היסטורית ומבנית.

"הכחדה סימבולית" היא סטריאוטיפיזציה שלילית וחיוכית הנקבעת על פי המרחק של הדמות המיוצגת מהדמות ההגמונית הישראלית. הדמות ההגמונית הישראלית היא הצבר. הוא נתפס כדמות התרבותית של "הרוב" שאפשר היה להכניסו לנוסחה חברתית קולעת: "יהודי-אשכנזי-חילוני-גברי-הטרוסקסואל-בריא", או כפי שברוך קימרלינג (2001) הציג אותו בראשי התיבות "אחוס"ל" (אשכנזי, חילוני, ותיק, סוציאליסט, לאומי), דגם של אליטה מכוננת ברוח ה-W.A.S.P. האמריקני (White Anglo-Saxon Protestant). המרחק מן הדמות או הקירבה אליה קובעים את הייצוג ההולם של הקבוצה החברתית או המיעוט בשני ממדים. הממד האחד הוא הכמותי, קרי רמת החשיפה באמצעי התקשורת המכונה "ייצוג סימטרי" (או לחלופין "ייצוג לא סימטרי"). הממד השני הוא האיכותי, קרי ייצוגה במדיה המרכזית. ככל שקבוצה מסוימת קרובה לנוסחה של הזהות ההגמונית היא תזכה לייצוג הולם יותר הן ברמת החשיפה שלה והן מבחינת הייצוגים שלה. ולהפך, ככל שהיא רחוקה יותר מן הנוסחה של הזהות ההגמונית הישראלית היא תזכה לרמת חשיפה נמוכה יותר, קרי ייצוג לא סימטרי וסטריאוטיפי של הדמות שלה באמצעי התקשורת. כאן לא נעסוק בפן הכמותי של ההדרה של קבוצות אלה אלא אך ורק בפן האיכותי שלהן, קרי בייצוגים של קבוצות אלה ובתפיסתן את ייצוגיהן.

ערביי ישראל בזמן שגרה מיוצגים בטלוויזיה הישראלית בייצוגים שלילים כעוכרי ישראל ושונאים, מפירי חוק, גיס חמישי, פרימיטיביים, ברברים, אויבים בתוכנו ובהקשר ללכלוך, הזנחה, עוני ומצוקה כלכלית. לצד הייצוגים השליליים קיימים גם ייצוגים חיוביים, סטריאוטיפיים אף הם. למשל, ערביי ישראל מיוצגים כאקזוטיים, מכניסי אורחים, חמים ואוהבים, מבינים בבישול ובאוכל (אברהם, 2000, 2001; ישובי, 2001; פירסט ואברהם, 2004; Wolfsfeld, Avraham & Aburia, 2000; Avraham, Wolfsfeld; 2003). (& Aburia, 2000; First & Avraham, 2003).

ההנחה במחקר זה היא שבזמן משבר לאומי בדמות מגפה עולמית, הייצוגים השלילים של מיעוט לאומי מחריפים (חאג' יחיא, סייף ופרג'ון, 2020). ואכן, ערביי ישראל נתפסו במגפה כמי שאינם מצייתים להנחיות ושהתחלואה במגזרם הייתה מהגבוהות באוכלוסייה. קרי, הייצוגים השליליים של המיעוט הלאומי הלכו והחריפו בזמן משבר

הבריאות העולמית. גם הייצוגים החיוביים החריפו, למשל אם הם הוצגו בזמן שגרה כאוהבי שמחה ולמרות המגפה העולמית הם לא ויתרו על "חפלות" וחתונות גם במחיר הפרת ההנחיות של משרד הבריאות.

קורונה והאוכלוסייה הערבית

מגפת הקורונה החלה במקבץ דיווחים בסין על אנשים שלקו בדלקת ריאות "בצורה לא מוסברת" בתת המחוז העירוני ווהאן בסין. מדובר בנגיף שהוא חלק ממשפחת נגיפי הקורונה לצד "נגיף הסארס" (SARS) ו"נגיף המרס" (MERS). לפי אתר הרפואה WebMD 2021², מדובר בנגיף שמקורו עדיין לא ברור לגמרי, אך ידוע כי הופיע לראשונה ברפובליקה הדמוקרטית העממית של סין בשנת 2019. תחילה הוא התפשט בסין, בעיקר בתת המחוז ווהאן, אך בהמשך התפשט ברחבי העולם ותוך זמן קצר היו המקרים המעטים בסין למגפה כלל עולמית. השם העממי שקיבלה משפחת הנגיפים נקבע עקב צורתו של הנגיף שדמתה לכתר. יוהכין רוקלוב, הנריך סודין ואנליס ויילדר סמית' (Rocklöv, Sjödin & Wilder-Smith, 2020) טוענים שהנגיף יצא לראשונה מגבולות סין באמצעות ספינת התענוגות Diamond Princess בפברואר 2020 באזור חופי יפן. בספינה התגלו 619 חולים שנדבקו בנגיף מתוך 3,700 הנוסעים והצוות. הנגיף התפשט במהירות. לצד ההשפעה על המבנה החברתי העולמי, גם הכלכלה ניזוקה. מוחמד ג'וואד, זאיד מארוף ומונוזה נאז (Jawad, Maroof & Naz, 2021) טוענים שהייתה ירידה בפעילות הכלכלית בסין ובתוך כך גם נפגעו שרשראות האספקה העולמית. השווקים ברחבי העולם ספגו האטה משמעותית ונוצרו אי-סדרים בשוק העולמי. דניס איגר ועמיתיו (Egger, Miguel, Warren, 2021) מוסיפים שאנשים במדינות שונות אולצו בכורח המציאות לשמור על ריחוק חברתי, שהשפיע על הרגלי הצריכה, המחיה והעבודה.

ההשפעה של נגיף הקורונה בלטה בפן החברתי, כשמדינות נאלצו לנקוט גישה חדשה שכללה ריחוק חברתי. הריחוק החברתי השפיע על המרקם החברתי, במטרה למנוע את התפשטות הנגיף. פרנצ'סקו פרינו ועמיתיו (Parino et al., 2021) מסבירים שהירידה בפעילות חברתית, כלומר יצירת ריחוק חברתי, הייתה גורם מכריע שנתפס כמשפיע. כמו כן הבחירה במגבלות בניידות נתפסה כמשפיעה אף יותר במידה שהיא יושמה מייד עם פרוץ מגפה. כריסטינה מרפי ועמיתיה (Murphy et al., 2020) ציינו כי אנשים צייתו להוראות בעקבות תפיסתם את הסיכון שבמגפה. יתר על כן, הייתה חשיבות גם למאפיינים אינטרסנטיים של האזרחים, לציות הנובע בין היתר מסנקציות פליליות ומשפטיות. סטיב מת'מן וקייט הפץ (Matthewman & Huppertz, 2020) מסבירים כי ממשלות ניהלו קמפינים שעודדו הישארות בבתים כחלק מצעדים שצמצמו את זכויות האזרח בהתאם לאינטרס של בריאות הציבור. אולם אסונות מסוג זה מחזקים את הסולידריות היות שמדובר במשבר חברתי ולא רק בריאות.

לידיה רדונדו-בראבו ועמיתיה (Redondo-Bravo et al., 2020) טוענים כי הגל הראשון של המגפה הביא לדיווחים רבים של נדבקים או חולים. המגפה התגלתה במבט רטרוספקטיבי, מפני שהיא הצליחה להתפשט לפני זיהויה. חלפו שבועות שבהם אפשר היה לראות עלייה בהדבקה בצורה אקספוננציאלית. מארק לאסט (Last, 2020) סבור שתחילת המגפה התבטאה בהתנהלות בלתי צפויה של הנגיף ועל כן גם של אזרחים וממשלות שצריכות היו לאזן בין בריאות הציבור לפן הכלכלי, למשל. התקדמות בהבנת הצרכים של האזרחים בתקופת הקורונה נעשתה באמצעות ניתוחים של רשומות קליניות של נדבקים וחולים ראשונים. לפי קאטי ליונג ועמיתיו (Leung et al., 2020) נערכו מודלים במהלך הגל הראשון שניסו לחזות דרכי התמודדות, כולל ריחוק חברתי ושינוי התנהגותי של החברה. מדובר בפתרונות לא תרופתיים שמטרתם הייתה מיגור המגפה. פתרון המודלים עבד והפחית את ההידבקות זמנית, אולם לאחר זמן מה החלו גלים נוספים של המגפה ובכלל גל הייתה ההתמודדות שונה. גורמים מוסמכים בישראל, ובהם מבקר המדינה, נתנו את דעתם על צרכים מהותיים שחשוב למלא בתקופות משברים בכלל ומשברים בריאותיים בפרט. משבר הקורונה דרש מהמדינה להקצות משאבים, כולל כוח אדם ומידע, והתקשורת קיבלה על עצמה לשמש כצינור המידע מגורמי בריאות. המטרה של כל הגורמים הייתה לא רק לשכנע את אוכלוסיית הרוב, אלא אוכלוסיות ותתי אוכלוסיות שונות בחברה הישראלית. כלומר היבט סוציולוגי חשוב שנגע במיעוטים החיים במדינת ישראל, למשל חרדים וערבים. המיעוט הלאומי הגדול בישראל הושפע מאוד אף הוא מכניסת המגפה לישראל. המכשול העיקרי בפני הגורמים הרשמיים ואמצעי התקשורת היה הצורך לספק מידע שיעבור את המכשול התרבותי ויתאים לאוכלוסייה הערבית.

נסרין חאג' יחיא, איימן סייף וכן פרג'ון (2020) טוענים שיכולתה של חברה להתמודד עם משבר הקורונה תלויה בחוסנה לפני פרוץ המגפה. כלומר עד כמה החברה התכוננה למשברים והכינה תשתיות שתאפשרנה התמודדות יעילה לטווח ארוך. החברה הערבית לא הייתה מוכנה למשבר הפנדמיה העולמי, למשל בפן הכלכלי שנבע מאבטלה גואה ושכר נמוך. אמנם השכר ושיעור התעסוקה עלו עם השנים, אך לא ברמה דומה לחברה היהודית. נוסף על כך גם בתחומי החינוך וההשכלה התיכוניים והגבוהים קיים פער גדול בין החברה הערבית לזו היהודית. נוסף על כך, יש פער דיגיטלי משמעותי בין שתי האוכלוסיות.

עוד טוענים חאג' יחיא, סייף ופרג'ון (2020) שהממשלה זכתה לאמון מסוים מהציבור הערבי, אולם אמון זה נפגע בעקבות הפער בהסברה בין האוכלוסייה היהודית לזו הערבית. האמון בראש הממשלה דאז בנימין נתניהו היה יציב, כלומר לא עלה אך גם לא ירד. לעומת זאת האמון של האוכלוסייה הערבית בשר הבריאות דאז יעקב ליצמן ומחליפו יולי אדלשטיין היה נמוך במיוחד והמשיך לרדת. כך גם האמון במי שהיה אמון על אכיפת התקנות המיוחדות, המשטרה או הצבא והשב"כ. ההתנגשות בין האוכלוסייה

הערבית למערכות האכיפה עלולה להתרחש כאשר ההסברה של התקנות המיוחדות נגד הקורונה לא נעשית היטב ועל המשטרה לאכוף ולחלק דו"חות בקרב אוכלוסייה בעלת שפה שונה ותרבות אחרת.

תפקיד התקשורת במגפה והשפעתה על האוכלוסייה הערבית

בניגוד למגפות שהתפשטו בעולם בעבר, במאה הנוכחית אמצעי התקשורת ממלאים תפקיד חשוב בהפצת המידע המסייע לשמירה על בריאות הציבור. שרי ברגרון ואנה סאנצ'ס (Bergeron & Sanchez, 2005) טוענות כי אמצעי תקשורת מסייעים ביעילות להפצת מידע חיוני על סכנות ובריאות הציבור בעיקר כאשר ישנו שילוב בין אמצעי התקשורת ובין מחלקות ומשרדי בריאות. מחד גיסא מדובר בדרך יעילה להעביר את ההוראות והמידע לציבור; מאידך גיסא אסטרטגיית תקשורת לקויה ביניהם עלולה להוביל למסרים סותרים ולבלבול הציבור, משמע להעמקת חוסר הביטחון בציבור משלב הגעת המסרים והמידע החשוב לכלי התקשורת. אחת הפלטפורמות היעילות להפצת המידע הוא האינטרנט. אף שהאינטרנט הרחיק את המודעות והידע, נדרשת לו מידה מסוימת של ידע טכנולוגי, השתתפות פעילה ותשומת לב לעדכונים.

לעומת זאת עיישה אנואר ועמיתיה (Anwar et al., 2020) מסבירים כי ערוצי החדשות וההפצה, דוגמת האינטרנט, סייעו לעתים בהפצת מידע רלוונטי אך גם לא רלוונטי ועוררו בהלה וכאוס. הפצת המידע על ידי התקשורת כונתה "אינפורמיה", שילוב של מגפה ומידע. הסיבה לכך הייתה שינויים במסרים והפצת מידע לא עקבי, שהשתנה מעת לעת ובמהירות בעיקר במקרי מחלה ומוות. על מנת לחפות על טעויות שקרו ניסו ממשלות לעקוב אחר חולים אפשריים ומוקדי התפרצות. חוזה ון דיק ודוניה אליניאד (Dijk & Alinead, 2020) הסבירו כי ראשית, הציבור עודנו מאמין בתקשורת המדעית והממוסדת שאמונה להפיץ את המידע ממשרדי הבריאות לציבור. שנית, קיימת דרך נוספת להפצת המידע באמצעות המדיה החברתית, שעלולה לשמש כחרב דו-צדדית. משמע, היא עשויה לסייע להפצת מידע נכון ורלוונטי אולם גם להקל בפרסום ובהפצה של מידע וידע מוטעים על המחלה. שלישית, לטענתם צד של החרב הדו-צדדית עשוי להופיע בצורת תופעה חברתית ותקשורתית בשם אינפורמיה. דיוויד רוטקופף (Rothkopf, 2003) מגדיר אינפורמיה כמגפת מידע שמתרחשת במקביל למגפה הבריאותית. מדובר במגפה שעשויה להפוך משבר בריאותי ממוקד למשבר כלל-עולמי עם השפעות כלכליות וחברתיות. ארגון הבריאות העולמי מסביר את ה"מגפה" הזאת כדרך להפצת מידע שקרי או מוטעה בסביבות תקשורת דיגיטליות ופיזיות.³ "מגפת האינפורמיה" מובילה לבלבול ולנטילת סיכונים שעלולים לפגוע באמון הציבור במוסדות הרשמיים. המגפה הזאת קשה יותר מזו הבריאותית מפני שהמידע מתפשט כיום במהירות רבה יותר.

מגפת הקורונה, כאמור, הגבירה את ההכרח לצרוך תקשורת ובתוך כך חדשות, במיוחד בניסיון להתאים את המידע לילדים ולהנגישו להם. יובל גוז'נסקי והאמה אבו-קשק

(2020) טוענים כי הבנה ובקיאיות בנושא המחלה הקלו על הלחץ והחלישו את הפחד ממנה. אפשר גם להבין את הצורך להתאים מידע לכל האוכלוסייה, גם לזו היהודית אך גם למיעוטים, בין היתר ביצירת פלטפורמה מותאמת לילדים בעברית וערבית, שבה יונגש המידע לילדים בהיבטים קוגניטיביים, רגשיים וכדומה, ושיפור המודעות בחברה הישראלית שתותאם לרוח התקופה ולצרכים כמו ידע והבנה.

כריסטינה ויהמן, מארק זיגלה ואוליבר קוויירינג (Viehmann, Ziegele & Quiring, 2022) סבורים שהשימוש באמצעי מדיה חדשותיים איכותיים מביא לתפיסה ציבורית בונה מצד אחד, ומפחית מן הדרמטיזציה בשיח הציבורי מצד שני. כך מודגש הקו החברתי-אינטגרטיבי בזמני משבר כמו מגפה עולמית. אולם מילדרד וגרגורי פרו (Perreault, M & Perreault G, 2021) טוענים שמערכת היחסים בין העיתונאים למקורות ולמידע בתקופת המגפה הייתה בעייתית. בעיקר היה פער בפרקטיקה העיתונאית וביכולתם של העיתונאים להעביר את המסר לציבור בדרך שהציבור יבין אותו. אולם למן ההתחלה התגבשה הבנה של הבעיה שנבעה מהפצת מידע מוטעה או בעייתי, דבר שעשוי היה לפגוע באמינות המידע ובשקיפותו בעיתונות.

גרטשן הוק (Hoak, 2021) טוענת כי גם הצד העיתונאי והתקשורת חוו לחצים "חסרי תקדים". יתר על כן, משימות שגרתיות רבות היו לוחצות ומאתגרות בזמן הקורונה, בעיקר כאשר עיתונאים צריכים היו לעמוד בלוח זמנים יומי ודחוק יותר. בעקבות התנאים החדשים שנוצרו במגפה נאלצו עיתונאים למצוא שיטות איסוף מידע חדשות. מנפרד גרין ועמיתיו (Green et al., 2021) ערכו סקר שהשווה בין האוכלוסייה היהודית בישראל לאוכלוסייה הערבית, ומצאו כי ההיענות במגזר הערבי הייתה נמוכה משמעותית מזו היהודית בחיסון נגד הקורונה. אפשר לאשש תוצאה זו בשיעור החיסון הנמוך במגזר הערבי. התרומה לשיעור הסירובים הגבוה נגעה לדרך שבה הופץ המידע באמצעי התקשורת. מידע שגוי או מוטעה הביא לפגיעה במהימנות התקשורת בקרב הציבור הערבי, בניגוד לחיסוני ילדים שהושרשו היטב במערכת הבריאות והחינוך ובתקשורת. זאן שו ועמיתיו (Xu et al., 2022) מסבירים במחקרם כי כ־17 אחוז מהכתבות העיתונאיות שהתפרסמו נהגו להזכיר קבוצות ומיעוטים אתניים וגזעיים. נוסף על כך נוצרה חלוקה בין עיתונות שמאל לעיתונות ימין; עיתונות השמאל נטתה לעסוק בנגיף הקורונה ובמיעוטים ונקטה מונחים רפואיים בניגוד לכלי תקשורת בעלי נטייה לימין. כמו כן היו פחות דיווחים בנושאים בריאותיים ורפואיים בכלי תקשורת של מיעוטים. ג'ודית רוזנהאוס (Rosenhouse, 2021) טוענת שאף שעברית וערבית הן "שפות אחיות", עשויים להיות הבדלים בפן הסמיוטי בכל הקשור לנגיף הקורונה. אמנם נמצאו קווי דמיון מסוימים בדיווחים בשתי השפות, אולם בשפה הערבית נמצא מחסור במילים חדשות וניכרה השפעה של השפה העברית על הערבית. נוסק (Nossek, 2022) טוען שעל המדינה היה להקצות משאבים רבים יותר לנושאים בריאותיים כמו טיפול בנגיף או הסברה עליו. מבקר המדינה וגופים נוספים הביעו חשש שלא כל הנושאים מטופלים בהתאמה לעניין

שמגלות אוכלוסיות שונות בהסברה ובתקשורת. המדינה צריכה להקצות משאבים ועל התקשורת לשמש כצינור אמין שמתאים את קצב המידע שמגיע לכל ציבור בישראל. הציבור הערבי הוא ציבור מוחלש יותר ממקבילו היהודי, לכן הסברה לקויה ולא נכונה עשויה לפגוע בשיקום וביציאה ממשבר הקורונה. בעקבות כך מסקנתו הייתה שיש לשכנע את הציבורים השונים המרכיבים את המדינה באמצעות הבנת התרבות והעברת המידע בהתאם לתרבות ולתקשורת המותאמת לציבור הערבי.

שיטת המחקר

שיטת המחקר שנבחרה לענות על שאלת המחקר היא ראיונות עומק מובנים למחצה (Bryman, 2016), כמקובל במחקר איכותני (Dhose, 2012; Katz & Nossek, 2020, 2021) ובפרדיגמה הפרשנית המתאימה למחקרי מיעוטים. המחקר כלל שלושים מראיינים שונים מבחינה דמוגרפית. כל הנחקרים באו מרקע חברתי-כלכלי מגוון ומאזורים גיאוגרפיים שונים. נוסף על כך המשתנים הסוציו-דמוגרפיים שנראו רלוונטיים לשאלת המחקר היו מגדר, גיל, הכנסה, השכלה ואמונה דתית. גילאי המראיינים היו 18–50.

המראיינים נבחרו בשיטות הדגימה "כדור שלג" ו"חבר מביא חבר", כמקובל במחקר האיכותני; חלקם נענו לפנייה ישירה של החוקר ברשתות החברתיות. כולם הסכימו להתראיין. הראיונות נערכו בחלקם באפליקציית Zoom וחלקם במפגשים פנים אל פנים. השאלון הדמוגרפי נערך באפליקציית גוגל.

הראיונות נחלקו לשני חלקים. בניסיון ללמוד כיצד המראיינים תופסים את ייצוגי התקשורת שלהם כלל חלקו הראשון של הראיון שאלות שנועדו להבין כיצד המראיינים תופסים את ייצוגם בתקשורת הישראלית באופן כללי ובמהלך המגפה באופן ספציפי. בחלקו השני הוצגו למראיינים ארבעה קטעים מתוך מהדורות החדשות בטלוויזיה בישראל: שני קטעי וידאו מהמהדורה המרכזית של חדשות ערוץ 12 (קשת), ערוץ הטלוויזיה המסחרית הנצפה ביותר בישראל, ושני קטעי וידאו מתוך מהדורת החדשות של ערוץ 11 (כאן), ערוץ הטלוויזיה הציבורי בישראל. קטעי החדשות דנו בהתפרצות הקורונה בחברה הערבית, הסיבות לכך והאחוז הנמוך של המתחסנים בקרב ערביי ישראל. המטרה בהצגת הקטעים האלה הייתה להראות למראיינים ייצוגים שונים שלהם בחדשות הטלוויזיה. המטרה הייתה למקד את הייצוגים באופן שבו התקשורת סיקרה את התמודדותם של ערביי ישראל עם הקורונה וייצגה את החברה הערבית בזמן המגפה לציבור הכללי.

ניתוח הראיונות התבסס על העקרונות של המחקר האיכותני ו"התיאוריה המעוגנת בשדה" (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010). כל ריאיון נותח בהתאם לקטגוריות תוכן במטרה לזהות תמות משותפות ולבחון את מבנה ייצוגן של תמות אלה. משהגיע החוקר ל"רוויה מתודית" היה זה סופו של התהליך הדיאלוגי בין הפרספקטיבה המושגית של החוקר ובין הנתונים שנאספו מהמראיינים.

ממצאים

הממצאים יוצגו לפי התמות השונות שנמצאו בראיונות. התמות המרכזיות היו:

1. התמודדותם של ערביי ישראל עם המגפה.
 2. אי-אמון בין ערביי ישראל לממשלה.
 3. ייצוגים של ערביי ישראל בחדשות הטלוויזיה באופן כללי (או בזמן שגרה).
 4. ייצוגים של ערביי ישראל בחדשות הטלוויזיה במהלך מגפת הקורונה.
- האתיקה המחקרית מחייבת את המחקר לשמור על פרטיותם של המרואיינים ולכן במחקר זה נמנעתי מלהשתמש בשמותיהם האמיתיים; השמות המוצגים להלן הם שמות בדויים.

התמודדותם של ערביי ישראל עם המגפה

רוב המרואיינים טענו שערביי ישראל כמיעוט לא התמודדו היטב עם המגפה וזלזלו בהנחיות, במיוחד בין הגל הראשון לגלים שבאו אחריו. נידה טענה כי "בגל הראשון החברה הביעה כהלה וזלזול בעמידה בהנחיות הממשל. בהשוואה לשאר הגלים החברה הערבית הביעה חוסר רצון להתנהלות הממשלה שגרמה לה להתייחס למגפה תוך התעלמות מההנחיות". עזאם טען ש"לא התמודדנו טוב בגל הראשון בתור חברה. היה ניתוק וחוסר הכלה והבנה של המגפה. בגלים אחר כך היה ניתן לראות שיפור". איה הוסיפה: "בגל הראשון לא היה הרבה שיתוף פעולה מצד החברה הערבית. בגלים הנוכחיים יש יותר מודעות ויותר מידע ולכן גם יותר שיתוף פעולה".

לעומת זאת, יש מי שטען את ההפך: שההתמודדות עם הגל הראשון הייתה טובה מההתמודדות עם שאר הגלים. מנסור, למשל, ציין ש"בגל הראשון, החברה הערבית הביעה פאניקה והקפידה ככל שאפשר להיצמד להוראות הממשלה בהשוואה לשאר הגלים, שהחברה הערבית הביעה אי אמון ורצון להקשיב להנחיות הממשלה מה שגרם לה להתייחס לגלים בזלזול בהקפדה על ההנחיות".

מעטים מן המרואיינים טענו שהחברה הערבית התמודדה לא בדרך המיטבית עם המגפה, ללא קשר לגלים עצמם. מוחמד, למשל, טען ש"החברה הערבית התקשתה להתמודד עם מחלת הקורונה. רבים התנגדו להתחסן והיו צריכים לבצע שכנוע מעמיק במגזר. אבל כיום יש יותר מודעות בקרב המגזר הערבי".

חוסר אמון בממשלה

רוב המרואיינים טענו כי קיים חוסר אמון בממשלה ובמדיניותה לגבי הרציונל שמאחורי מגבלות המגפה. מוחמד אמר כי "בהתחלה לא האמינו בנגיף וחשבו שזה שטויות וקשרו אותו לסדר העולמי החדש ולעובדה שיש אנשים שרוצים לכפות על העולם מלמעלה, ולקבוע כללים חדשים ונוהל חדש לעולם. בגל השני, כאשר הם ראו אנשים מתים מהנגיף, הם התחילו להאמין. בגל השלישי עובדים שונים צעקו על אנשים שלא מסכימים ללבוש

מסכה וביקשו להקשיב להנחיות. האנשים נחלקו לשני צדדים והיו חילוקי דעות. חלק שמאמין שזו מגפה שמתפשטת וחלק שקישרו אותה לפוליטיקה. זינב אמרה ש"במשבר הזה חלק גדול מהאוכלוסייה הערבית לא האמין בממשלה אלא הם האמינו בקונספירציות שהגיעו בקבוצות הוויטסאפ. אנשים התביישו לעטות מסכות. היה תהליך גיוס ארוך של האוכלוסייה שדרש אמצעים של תעמולה ממישהו משלהם שיבין את שפת עמו כדי שיקרה שינוי". כזכור, גם מנסור טען ש"החברה הערבית הביעה אי אמון ואין רצון להקשיב להנחיות הממשלה, מה שגרם לה להתייחס לגלים בזלזול בהקפדה על ההנחיות".

ייצוגים של ערביי ישראל בחדשות הטלוויזיה

רוב המרואיינים טענו שהטלוויזיה הישראלית הציגה אותם בצורה שלילית ברוח "ההכחדה הסימבולית". שאדה טענה ש"תמיד מציגים אותנו רעים ושליליים בחדשות וזה ממש מתסכל". ריאד אמר ש"המופע הכולל הוא שלילי, בעיקר ייצוג של אי סדר, כאוס ואלימות בחברה הערבית". מנסור אמר שמהדורות החדשות בתקשורת הישראלית הן "מאוד סטריאוטיפיות ומייצגות את החברה הערבית בצורה חד-ממדית, שאינה לוקחת בחשבון שיש כל מיני אנשים בחברה הישראלית-ערבית". גם ראיה טענה ש"התקשורת הישראלית מציגה את ערביי ישראל לרוב כאלימים וכאוכלוסייה מוחלשת בחברה שיש לשנותה, למרות שדבר זה הוא אינו נכון לכלל האוכלוסייה הערבית אלא רק לקומץ שאותו בוחרת התקשורת לפרסם".

רק מעטים אמרו שייצוגי הערבים בחדשות בטלוויזיה הישראלית אמיתיים ושהחדשות משקפות אותם בצורה נאותה הן בייצוג החיובי הן בייצוג השלילי שלהם. למשל עבד טען שהחדשות מציגות את ערביי ישראל "בצורה טובה ושוויונית. היא מציגה הצלחות של ערבים וגם עוסקת בפשיעה, עוני ואלימות במגזר".

ייצוגים של ערביי ישראל בחדשות הטלוויזיה בעת מגפת הקורונה

כל המרואיינים טענו שהייצוגים של ערביי ישראל בזמן הקורונה היו שלילים ברובם. חלקם אף טענו שהייצוגים אפילו הוחמרו ברוח ה"הכחדה הסימבולית". זינב, למשל, טענה ש"אולי החברה הערבית מוצגת באור קצת שלילי, ללא קשר לקורונה, ועכשיו אולי יותר בהקשר של הקורונה". ראיה אמרה ש"מתחילת המשבר התקשורת הציגה את ערביי ישראל כאשמים בהפצת הנגיף בגלל חוסר המודעות לסכנתו ולהשלכותיו, וזה נחשב ליחס מסית ומפלה ומקרים רבים הוכיחו זאת, כמו תוקפים ערבים כחלק מנגיף הקורונה".

רימה אמרה שהתקשורת הציגה "יחס מסית ומפלה, כי קל יותר להאשים מיעוטים ולהציג את החולשות שבהן נקודות הביקורת".

חלק מהמרואיינים השוו את הייצוג של ערבי ישראל לקבוצת מיעוט אחרת בישראל: החרדים. ההשוואה הזאת גורמת להם להבין טוב יותר את יחסה של התקשורת הישראלית למיעוטים וכתוצאה מכך הם הבינו טוב יותר את הייצוג שלהם בתקשורת כקבוצת מיעוט. למשל מוחמד טען שהתקשורת "מציגה אירועים של אי שמירה על הנחיות השתוללויות בבתי חולים ורק דברים רעים. למרות שיש גם קבוצות אחרות שלא שומרות על הנחיות ואותן לא מסקרים באופן שמסקרים את הערבים, כדבר מאיים על כלל האוכלוסייה שמהם צריך לפחד בתקופה של הקורונה (כך גם מסקרים את החרדים) ונוצרת הכללה אצל הצופים שכל הערבים והחרדים לא שומרים על ההנחיות והם מסכנים את הציבור". אחמד אמר ש"מתחילת המשבר התקשורת הציגה את ערביי ישראל (וגם חרדים) כאשמים בהפצת הנגיף בגלל חוסר המודעות לסכנתו ולהשלכותיו, שזה תוצאה מכישלון התקשורת בהעברת המסר לקהל הערבי בצורה שמתאימה ורלוונטית עבורו". גם ריארד אמר ש"התקשורת מראה אותנו באופן שלילי, כמו את החרדים".

לגבי הייצוגים בקטעים הספציפיים המרואיינים טוענים כי הקטעים שהוצגו להם הם ייצוגים שליליים שלהם במדיה. ראייה אמרה ש"הקטעים מראים שערביי ישראל לא מצייתים להנחיות ומעט מאוד מהם מתחסנים. זה קורה כי לתקשורת פשוט קל לעשות את החדשות האלה. זה מייצר רייטינג. החדשות נותנות לקהל את מה שהם רוצים לשמוע". סמיר אמר שהקטעים היו סלקטיביים. לדבריו, "הם מציגים ערים ערביות שלא עוקבות אחר ההנחיות ומסבירים שזה סימפטום לנוכחות הדלה של המשטרה בערים הערביות. כלומר, האשמה היא על האכיפה המשטרתית".

יוסף אמר ש"התקשורת מרבה להציג את הערבים כסרבני חיסונים ומפרים הנחיות, שהמשיכו לקיים אירועים המוניים למרות האיסור על התקהלויות. לדעתי האישית אחת הסיבות היא שהתקשורת הייתה צריכה למצוא שעיר לעזאזל. הציבור היה צריך למצוא את מי להאשים בהתפרצות המגפה".

בנוגע לקשר בין הזהות הלאומית של הכתב לייצוגים השליליים רוב המרואיינים טענו שיש קשר כזה. למשל סמיר טען כי "כתב ערבי המגיע מהמקום יכול לסקר מנקודת מבטם של האוכלוסייה, וכתב יהודי לא יכול לעשות זאת באותו אופן". שאדה גם טענה ש"בהחלט אפילו מרגישים את זה. בכתבות של פוראת נסאר רואים ש[הוא] מעביר גם אכפתיות מהחברה שלו ומשה נוסבאום אכפת לו מהכללים ושהכול צריך להיות מסודר וכמו שצריך למען כולנו. מבין את שניהם, אך סוג הביקורת משתנה".

עבד טען ש"כתב ערבי יכול להבין ולהעביר את המסר בצורה יותר נכונה והוגנת, מכיוון שהוא שייך לאותה חברה וידוע יותר טוב איך אפשר להסביר לאנשים מהחברה שלו על נגיף, ועל איך לשמור על ההנחיות". גם פארס טען ש"כתב יהודי לא יכול באמת להבין את המנטליות של החברה הערבית, והדבר מוביל לעתים קרובות לסיקור מוטעה ומפלה. וגם מהצד של הערבים הציבור ישנן פעולה יותר כאשר איש החדשות שיעמוד מולם הוא אחד משלהם".

דיון ומסקנות

במאמר נבחנו תפיסות של מיעוט לאומי וייצוגיו בתקשורת בזמן משבר עולמי. המטרה הייתה להבין כיצד מיעוט לאומי תופס את ייצוגיו בזמן משבר עולמי בריאותי ואת תפקיד התקשורת במשבר זה. מקרה המבחן היה תפיסות ערביי ישראל את ייצוגם בתקשורת הישראלית בזמן מגפת הקורונה. מחד גיסא הממצאים מלמדים כי המרואיינים סבורים שערביי ישראל לא התמודדו עם המגפה כראוי, קרי האוכלוסייה הערבית בישראל לא מילאה אחר הוראות משרד הבריאות והממשלה, במיוחד בגל הראשון. המרואיינים מסכימים שייצוגם בתקשורת מתכתב עם המציאות ולמעשה במובן מסוים ייצוגם הוא "אמיתי" ולא בדיוני. מנגד הם טוענים שהתקשורת מציגה אותם באופן שלילי כבעייתיים וכמפירי סדר, והדבר מתעצם במהלך משברים כמו מגפה עולמית; אז הם מוצגים כמפירי הוראות של הממסד וכמפיצי מחלה. לפי הממצאים נדמה שקיים פער בין תפיסת תפקוד הערבים בזמן המגפה ובין הטענה שהתקשורת מייצגת אותם באופן שלילי. ממצא זה יכול להיות מוסבר על פי "קריאת ההכחשה" במודל "מצבי גבול תקשורתיים" שהציגו כץ ונוסק (Katz & Nossek, 2020, 2021). כזכור, "קריאת ההכחשה" גורסת שהפרט ששייך למיעוט יזהה את הייצוגים השלילים של המיעוט בתקשורת אבל יפתח מנגנוני הכחשה. מנגנון ההכחשה מאפשר לפרט גם לטעון שהייצוגים הם מציאותיים וגם להרחיק אותם ממנו בכך שהוא טוען שהייצוגים אמיתיים ונכונים אבל למעשה אינם מתייחסים אליו ספציפית. מנגנון תודעתי זה מאפשר לו להרחיק ממנו אשמה או קבלת אחריות. גם ה"הטיה האופטימיסטית" של מודל "אפקט האדם השלישי" של דיוויסון יכולה להסביר את הפער שעולה מהמחקר (Davison, 1983). כזכור, ה"הטיה האופטימיסטית" גורסת שאנשים משערים כי יהיו מעורבים באירועים חיוביים יותר מאשר באחרים, ונוסף על כך הם נוטים להיות בעלי דימוי עצמי חיובי ומונעים לחזק את הדימוי העצמי החיובי באמצעות המחשבה שהם מוצלחים יותר מאחרים ובכך להסיר את אחריותם (Gunther & Mundy, 1993). במקרה שלנו המרואיינים יכולים, בד בבד, להאשים את קבוצת הייחוס שלהם כי לא הקשיבה להוראות משרד הבריאות והממשלה ובאותה נשימה הם יכולים לבוא בטענות גם לתקשורת שהראתה את קבוצתם באופן שלילי ובכך להרחיק מעצמם עדות. הסבר זה מתחזק כאשר מסתכלים על הממצא העולה מן התמונת שהמרואיינים מזהים את עצמם כקבוצת מיעוט שסובלת מהדרה תקשורתית בזמן שגרה ובאותה נשימה טוענים שעושים להם מה שעושים לאחרים, קרי משליכים מהאופן שהתקשורת ייצגה אותם על האופן שבו ייצגה את החרדים. למרואיינים קל יותר להשוות עצמם למיעוטים אחרים ולאופן שבו התקשורת מייצגת אותם ובכך להרחיק עדות מאשר להזדהות עם הייצוגים בתקשורת של המיעוט שלהם. עם זאת, לטענתם התקשורת מתייחסת בסלחנות לחרדים כי הם שייכים לקבוצת הייחוס של הזהות הלאומית ההגמונית היהודית ואילו אליהם היא פחות סלחנית כי הם שייכים לקבוצת המיעוט הלאומי. כלומר, בהתאם ל"תיאוריית הייחוס" שבבסיס "אפקט האדם השלישי", הם מייחסים לעצמם משתנים

חיצוניים לבעיות של אכיפת הסדר שהוביל לייצוגים השלילים, או של אי הבנת החברה הערבית על ידי היהודים, או אכיפה סלקטיבית ונוקשה של גורמי האכיפה השונים כמו המשטרה והצבא.

ממצא מעניין נוסף העולה מן התמות במחקר הוא שהערבים בישראל לא סמכו על הוראות הממשלה ותפקודה בזמן המגפה. היו להם ספקות ואמונה שגויה לגבי הרציונל שמאחורי הגבלות המגפה, במיוחד לאופן שבו התקשורת שיתפה פעולה עם הממסד בכל מה שקשור להגבלות החמורות במגזר שלהם ולהדגשת ההפרה של אותן הגבלות. ממצא זה מתכתב עם מחקרים (חאג' יחיא, סייף ופרג'ון, 2020; גוז'נסקי ואבו קשק, 2020) על אמון דל של הציבור הערבי במוסדות המדינה באופן כללי ובעקבות תפקוד משרד הבריאות והממשלה בזמן מגפת הקורונה באופן ספציפי. האמון הדל נבע גם מרמת האמון הנמוכה הכללית של ערביי ישראל בראש הממשלה דאז בנימין נתניהו, שר הבריאות יעקב ליצמן ויולי אדלשטיין מחליפו, שהיו אמונים על בריאות הציבור בזמן המגפה. כמו כן היו לציבור הערבי עמדות שליליות גם כלפי גורמי האכיפה, במיוחד בגלל טענות לנוכחות מוגזמת של אנשי אכיפה, פקחים, שוטרים ואף צבא (חאג' יחיא, סייף ופרג'ון, 2020). אמון הציבור הערבי בגורמי הממשלה והרשויות היה במהלך המגפה נמוך, ועלה רק כשהרשויות הערביות זכו לשיתוף פעולה מצד הממשלה ומשרד הבריאות. מכך אפשר ללמוד שיש חשיבות רבה לנראות של שיתוף פעולה בתקשורת ולהייצוגים החיוביים של אותו שיתוף פעולה. ייצוגים אלה משפיעים על המיעוט בחיוב בזמן משבר הן בעליית האמון במוסדות המדינה הן בשיתוף הפעולה עם אותם מוסדות. עוד התברר שלתקשורת יש תפקיד מכריע כמתווכת בין הממסד הרפואי והשלטונות למיעוט הלאומי עצמו ותפיסתו את המגפה ואת הוראות הממסד. המכשול העיקרי שנתקלו בו גורמים רשמיים ואמצעי התקשורת היה בתחום התרבות, כלומר הצורך לספק מידע שיעבור את מכשול התרבות ויתאים לאוכלוסייה הערבית. ממצא זה נמצא מתאים להמלצות של נוסק (Nossek, 2022) בכך שיש להקצות משאבים רבים יותר למיעוטים בכל מה שקשור להסברה על הנגיף. הסברה לקויה ולא נכונה עשויה הייתה להביא לפגיעה ממושכת בשיקום וביציאה ממשבר הקורונה בעיקר בקרב מיעוטים הסובלים מהדרה חברתית וכלכלית בזמן שגרה (חאג' יחיא, סייף ופרג'ון, 2020).

הממצאים מראים שבתיאור ייצוגי החדשות הבחינו המרואיינים בין כתב ערבי לכתב יהודי. לדידם כתב שהוא חלק מקבוצת המיעוט, במקרה שלנו כתב ערבי, יבין יותר את האוכלוסייה שהוא נמנה עמה בגלל הקרבה התרבותית והחברתית ולכן הייצוג יהיה פחות שלילי, ואילו כתב יהודי ייטה לשתף פעולה עם המוסדות השלטוניים ולכן הייצוג שהוא יעביר בתקשורת יהיה שלילי כלפי קבוצת המיעוט. במובן מסוים המרואיינים ראו בתקשורת זרוע ארוכה ומתרבת של ההגמוניה היהודית. ממצא זה מתכתב עם תיאוריות ניאומרקסיסטיות, בעיקר עם תיאוריית ההגמוניה של גרמשי (2004). כזכור, לפי גרמשי אמצעי התקשורת משרתים את ההגמוניה ומסייעים לייצר תודעה מתאימה

למעמד השליטי; כך נשמרת עליונותה החברתית של קבוצה מסוימת על קבוצות אחרות באוכלוסייה. במקרה שלנו לידם של המרואיינים נועד הייצוג השלילי ליצור עליונות של קבוצת ההגמוניה היהודית על הערבים.

ממצאי המחקר מלמדים, אם כן, שיש חשיבות רבה לייצוגים של מיעוט כאשר רוצים לגייס אותו לשמירה על סדר והוראות השלטון, בעיקר במשבר עולמי כמו מגפת הקורונה. המסקנה היא שלייצוג בתקשורת יש השפעה מכרעת ולכן חשוב להבין את הצורך בהנגשת המידע על הסכנות שבמגפה ללא פגיעה במיעוטים עצמם, ודאי לא בייצוגם השלילי. כמו כן יש להבין את הפחדים הייחודיים של האוכלוסיות הלא-יהודיות שמונות אחוז ניכר מהאוכלוסייה בישראל. ככל שהמצב החברתי הרגיש ממילא נמשך, חוסר האמון בשלטון ובתקשורת הולך וגדל. נוסף על כך, לשם ייצוג הולם בתקשורת אפשר לומר שיש חשיבות לזהותם של הדוברים בה. בהעברת המסר למיעוט יש חשיבות לזהות הלאומית של המתווכים, בין שהם כתבים בכירים או אישים בדרגים בכירים, שכן כך תתאפשר הבנה טובה יותר של המיעוט והכלה של המסר התקשורתי. כמו כן תהיה בכך תרומה להגברת האמון של המיעוט הלאומי בתקשורת ובמוסדות המדינה. מחקר זה אמנם דן במיעוט לאומי בזמן משבר רפואי עולמי, ובמקרה זה היו אלה ערביי ישראל בזמן הקורונה, אך לממצאים של מחקר זה ולמסקנותיו יש שימוש חברתי מובהק. המחקר תורם להבנה טובה יותר של תפיסות המיעוט את תפקיד התקשורת ויכול להועיל גם בהתוויית מדיניות הסברה ומסרים של מדינות למיעוטים בזמן משבר עולמי. הבנה תרבותית של המיעוט והתאמת המסר התקשורתי לתרבותו של המיעוט יתרמו למערכת יחסים טובה ומהימנה יותר.

הערות

- 1 לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2025. אוחזר מן האתר [chrome-extension://efaidnbmninnibp](https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2024/424/01_24_424b.cajpcglclefindmkaj) [cajpcglclefindmkaj](https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2024/424/01_24_424b.cajpcglclefindmkaj) https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2024/424/01_24_424b.cajpcglclefindmkaj pdf
- 2 Webmed (n.d.), Coronavirus History ראו בעולם. <https://www.webmd.com/lung/coronavirus-history>
- 3 ראו באתר World Health Organization, 2025

מקורות

- אברהם, א' (2000). התקשורת בישראל, מרכז ופריפריה: סיקורן של עיירות הפיתוח, ירושלים: אקדמון.
- אברהם, א' (2001). ישראל הסמויה מעיני התקשורת, ירושלים: אקדמון.
- אברהם, א', ע' פירסט ונ' אלפנט-לפלר (2004). הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל, ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.
- אלתוסר, ל' (2008). על האידאולוגיה, תרגום: א' אזולאי, תל אביב: רסלינג.
- באבא, ה' (1994). "שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח פוסט קולוניאלי", תיאוריה וביקורת, 5, עמ' 79-105.
- בשורה, ע' (1993). "על שאלת המיעוט הערבי בישראל", בתוך: א' רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב: עם עובד, עמ' 203-221.

גוז'נסקי, י' וה' אבו קשק (2020). "ילדים יהודים וערבים בישראל בימי הקורונה: אתגרים, ידע ומדיה", **קשר**, 55, עמ' 97-118.

גרמשי, א' (2004). **על ההגמוניה**, תרגום: א' אלטרס, תל אביב: רסלינג.

הול, ס' (1993) (2003). "הצפנה, פענוח", בתוך: ת' ליבס ומ' טלמון (עורכות), **תקשורת כתרבות**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 259-271.

חאג' יחיא, נ', א' סייף וב' פרג'ון (2020). **החברה הערבית ומשבר הקורונה: נתוני כניסה, השפעות והמלצות ליציאה מחזקת**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ישובי, נ' (2001). "אי-שוויון בתקשורת וזכויות האדם", בתוך: הנ"ל (עורכת), **הדרה ודימוי שלילי: אי שוויון בתקשורת הישראלית**, תל אביב: האגודה לזכויות האזרח, עמ' 4-40.

כ"ץ, א', ה' האז, מ' גורביץ, ש' ויץ, ח' אדוני ומ' שיף (1992). **תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוס הפעילות התרבותית 1970-1990**, ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.

ליבלר, ע', ר' תובל-משיח ות' זילבר (2010). "בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה", בתוך: ל' קטן ומ' קרמר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, עמ' 21-42.

סמוכה, ס' (2014). **לא שוכרים את הכלים: מדר יחסי יהודים-ערבים בישראל 2012**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

סעיד, א' (2000). **אוריינטליזם**, תרגום: ע' זילבר, תל אביב: עם עובד.

פירסט, ע' וא' אברהם (2004). "ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית: השוואה בין סיקור יום האדמה הראשון (1976) לבין סיקור "אינתיפאדת אל-אקצא" (2000), תל אביב: מכון תמי שטיינמן, אוניברסיטת תל אביב.

קימרלינג, ב' (2001). **קץ שלטון האחסולים**, תל אביב: כתר.

- Al-Haj, M. (2001). *The Status of the Palestinians in Israel: A Double Periphery in an Ethno-National State*, Haifa: University of Haifa.
- Anwar, A., M. Malik, V. Raes & A. Anwar (2020). "Role of Mass Media and Public Health Communications in the COVID-19 Pandemic", *Cureus*, 12, 9. DOI: 10.7759/cureus.10453
- Avraham, E. (2003). "Press, Politics and the Coverage of Minorities in Divided Societies: The Case of Arab Citizens in Israel", *Harvard International Journal of Press/Politics*, 8, 4, pp. 7-26.
- Avraham, E. & A. First (2010). "Combining the Representation Approach with the Framing Concept: Television News Coverage of the Arab Population in Israel during Conflict", *Journalism*, 11, 4, pp. 481-499.
- Avraham, E., G. Wolsfeld & I. Aburia (2000). "Dynamics in the News Coverage of Minorities: The Case of Arab Citizens of Israel", *Journal of Communication Inquiry*, 24, 2, pp. 117-133.
- Bergeron, S.L. & A.L. Sanchez (2005). "Media Effects on Students during SARS Outbreak", *Emerging Infectious Diseases*, 11, pp. 732-734.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press.
- Davison, W.P. (1983). "The Third Person Effect in Communication", *Public Opinion Quarterly*, 47, pp. 1-15.
- Dhose, A. (2012). "Imagined Communities of Television Viewers: Reception Research on National and Ethnic Minority Audiences", in: H. Bilandzic, G. Patriarche & P.J. Traudt (eds.), *The Social Use of Media: Cultural and Social Scientific Perspectives on Audiences Research*, Chicago, IL: Chicago University Press, pp. 90-103.
- Dijk, J. & D. Alinead (2020). "Social Media and Trust in Scientific Expertise: Debating the COVID-19 Pandemic in The Netherlands", *Social Media + Society*, 6, 4. <https://doi.org/10.1177/2056305120981057>.

- Egger, D., E. Miguel, S.S. Warren et al. (2021). "Falling Living Standards during the COVID-19 Crisis: Quantitative Evidence from Nine Developing Countries", *Science Advances*, 7, eabe0997.
- First, A. & E. Avraham (2003). "Changes in the Political, Culture and the Media Environment and their Impact on the Coverage of Conflict: The Case of the Arab Population in Israel", *Communication and Conflict Online*, 2, 1, pp. 1-14.
- Fiske, J. (1994). "Audiencing: Cultural Practice and Cultural Studies", in: N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 189-198.
- Green, M.S., R. Abdullah, S. Vered & D. Nitzan (2021). "A Study of Ethnic, Gender and Educational Differences in Attitudes toward COVID-19 Vaccines in Israel Implications for Vaccination Implementation Policies", *Israel Journal of Health Policy Research*, 10, 1, pp. 1-12.
- Gunther, A.C. (1991). "What We Think Others Think: Cause and Consequence in the Third-person Effect", *Communication Research*, 18, pp. 355-372.
- Gunther, A.C. & P. Mundy (1993). "Biased Optimism and the Third-person Effect", *Journalism Quarterly*, 70, pp. 58-67.
- Hall, S. (1980). "Encoding/Decoding", in: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds.), *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson, pp. 128-138.
- Harindranath, R. (2000). "Ethnicity, National Culture(s) and the Interpretation of Television", in: S. Cottle (ed.), *Ethnic Minorities and the Media*, Philadelphia: Open University Press, pp. 149-164.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York: Wiley.
- Hoak, G. (2021). "Covering COVID: Journalists' Stress and Perceived Organizational Support While Reporting on the Pandemic", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 98, 3, pp. 854-874, <https://doi.org/10.1177/10776990211015105>.
- Jawad, M., Z. Maroof & M. Naz (2021). "Impact of Pandemic COVID-19 on Global Economies (a seven-scenario analysis)", *Managerial and Decision Economics*, 42, 7, pp. 1897-1908. <https://doi.org/10.1002/mde.3337>.
- Katz, N. & H. Nossek (2020). "Watching Televised Representations and Self-identity of National Minorities: Perceptions of Israeli Arab Citizens of their Media Representations on Israeli television", *Communications*, 45, 4, pp. 1-33. DOI: <https://doi.org/10.1515/commun-2020-2088>.
- Katz, N. & H. Nossek (2021). "'What I Can't Change I Don't See': How Cultural Minorities Perceive their Media Representations — Immigrants from the Former Soviet Union in Israel as a Case Study", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. <https://doi.org/10.1080/15562948.2021.1985199>
- Katz, E., J.G. Blumler & M. Gurevitch (1974). "Utilization of Mass Communication by the Individual", in: J.G. Blumler & E. Katz (eds.), *The Uses of Mass Communication: Current Perspectives on Gratification Research*, Beverly Hills, CA: Sage Publications, pp. 19-32.
- Leung, K., J.T. Wu D. Liu & G.M. Leung (2020). "First-wave COVID-19 Transmissibility and Severity in China Outside Hubei after Control Measures, and Second-wave Scenario Planning: A Modelling Impact Assessment", *Lancet*, 2020 Apr 25; 395 (10233): 1382-1393. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30746-7. Epub 2020 Apr 8. PMID: 32277878; PMCID: PMC7195331.
- Last, M. (2020). "The First Wave of COVID-19 in Israel: Initial Analysis of Publicly Available Data", *PloS One*, 15, 10, pp. 1-17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240393>
- Matthewman, S. & K. Huppertz (2020). "A Sociology of COVID-19", *Journal of Sociology*, 56, 4, pp. 675-683.

- Murphy, K., H. Williamson, E. Sargeant & M. McCarthy (2020). "Why People Comply with COVID-19 Social Distancing Restrictions: Self-interest or Duty?", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 53, 4, pp. 477-496. <https://doi.org/10.1177/0004865820954484>.
- Nossek, H. (2022). "Government Communication Policy for Dealing with the COVID-19, the Case of Israel: How to Explain to Groups with Unique Communication Characteristics a Universal Phenomenon", in: P.J. Maarek (ed.), *Manufacturing Government Communication on COVID-19 (Springer Studies in Media and Political Communication)*, pp. 199-211, https://doi.org/10.1007/978-3-031-09230-5_10.
- Parino, F., L. Zino, M. Porfiri & A. Rizzo (2021). "Modelling and Predicting the Effect of Social Distancing and Travel Restrictions on COVID-19 Spreading", *Journal of the Royal Society Interface*, 18, 175, pp. 1-10. <https://doi.org/10.1098/rsif.2020.0875>.
- Perloff, R.M. (2002). "The Third Person Effect", in: J. Bryant & D. Zillman (eds.), *Media Effects*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 489-506.
- Perreault, M.F. & G.P. Perreault (2021). "Journalists on COVID-19 Journalism: Communication Ecology of Pandemic Reporting", *American Behavioral Scientist*, 65, 7, pp. 976-991.
- Redondo-Bravo, L. et al. (2020). "The First Wave of the COVID-19 Pandemic in Spain: Characterisation of Cases and Risk Factors for Severe Outcomes, as at 27 April 2020", *Euro Surveillance: Bulletin Européen Sur Les Maladies Transmissibles*, 25, 50, pp. 15-27. <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2020.25.50.2001431>.
- Rocklöv, J., H. Sjödin & A. Wilder-Smith (2020). "COVID-19 Outbreak on the Diamond Princess Cruise Ship: Estimating the Epidemic Potential and Effectiveness of Public Health Countermeasures", *Journal of Travel Medicine*, 27, 3. <https://doi.org/10.1093/jtm/taaa030>.
- Rosenhouse, J. (2021). "Legilinguistic Features of a Semantic Field: COVID-19 in Written News/Media in Hebrew and Arabic", *International Journal for the Semiotics of Law*, 35, 3, pp. 859-882.
- Rothkopf, D. (2003, May 11). "When the Buzz Bites Back", *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/>.
- Smootha, S. (2013). "A Zionist, a Binational State and an In-between Jewish and Democratic State", in: A. Shapira, Y.Z. Shtern & A. Yakobson (eds.), *Nationalism and Binationalism*, Brighton: Sussex Academic Press, pp. 206-224.
- Viehmann, C., M. Ziegele & O. Quiring (2022). "Communication, Cohesion, and Corona: The Impact of People's Use of Different Information Sources on their Sense of Societal Cohesion in Times of Crises", *Journalism Studies*, 23, 5-6, pp. 629-649.
- Wolfsfeld, G., E. Avraham & I. Aburia (2000). "When Prophecy Always Fails: Israeli Press Coverage of the Arab Minority's Land Day Protest", *Political Communication*, 17, 2, pp. 115-130.
- Xu, Z., C.A. Lin, M. Laffidy & L. Fowks, (2022). "Perpetuating Health Disparities of Minority Groups: The Role of US Newspapers in the COVID-19 Pandemic", *Race and Social Problems*, 14, 4, pp. 357-368. <https://doi.org/10.1007/s12552-021-09354-z>.